

(əvvəli ötən sayımızda)

Vətən həsrəti və ya özləm bir türk xəstəliyidir. Vətəndən uzaq yerlərə köçmək məcburiyyətində olan Türklər bütün həyatları boyu bu həsrəti öz içlərində yaşatmışlar. Bu həsrətin ən böyük simvolu isə dağlara qarşı özləm hissi olmuşdur. Dağların gözəlliyindən və əzəmətindən heyrlənən və vəcdə gələn türklər ona qarşı həsrət hissi yaşayırlar və çöllərdəki öz məzarlarını dağların simvolik təmsali olan təpə-kurqanlar şəklində qururdular. Türklərin çadırları da dağ formasında konusvari və dairəvi olurdu.

Türklər qədər dağlara qarşı heyranlıq və özləm hissi yaşayan digər bir xalq mənşə etibarları ilə ön türklər olan sumerlərdir. Sumerlər dağlıq ölkədən ibarət olan öz ilkin vətənləri haqqındakı xatirələri öz miflərində, təsviri sənət və dastanlarında əbədi xatirə kimi yaşatmışlar. Onlar öz ibadətqahlarını dağa bənzədərək pilləli təpə şəklində qurur və onu Ekur "dağ evi" adlandırırdılar. Sumer yazısında Kur sözü həm dağ, həm dəvətən və ölkə anlamı daşıyırdı. Sumer yaradılış əfsanəsində dağların yaranması haqqında mifik hekayətlər mövcuddur. Əfsanəyə görə ana tanrıça Annu sudan ucları konusvari şəkildə bir-birinə birləşmiş dağ çıxardır. Oğlu hava tanrısı Enlil bu dağı iki hissəyə ayırır, dağın üstü göyüzü, altı yerüzü olur. Enlilin bir titulu da "Böyük dağ"dır. Əfsanədən də göründüyü kimi yer üzünü ilk öncə bir dağ şəklində yaradılmışdır.

XIII FƏSİL.

Öküz kultu və Oğuz adının Sumer kökləri

İstər Azərbaycan türklərinin, istərsə də digər türk xalqlarının miflərində, əfsanə və dastanlarında öküzün ulu əcdad və totem rolu haqqında müxtəlif versiyalar öz əksini tapmışdır.

Türkologiya elmində Oğuz adının etimologiyası haqqında bir çox mülahizələr irəli sürülmüşdür. İlk öncə bir şəxs adı olaraq tarixi qaynaqlarda və əfsanələrdə öz əksini tapan Oğuz kəliməsi sonradan türklərin bir boy adı olaraq öz təsdiqini tapmışdır. Oğuz onomim şəxs adı və etnonim kimi kökündə öküz sözünün durduğu haqqında bir çox mülahizələr də mövcuddur.

Görkəmli türkoloq Ə.B.Ercilasun Oğuz adının etimologiyasına həsr etdiyi məqaləsində Oğuz-Oqur-uyğur etnoniminin

rən araşdırıcıların nəzərindən bu adın sumer mifologiyası ilə əlaqəsi ehtimalı diqqətdən kənar qalmışdır.

Fikrimizə görə istər dastan qəhrəmanı Oğuz olsun, istərsə dəboy adı olaraq Oğuz etnonimi olsun, hər ikisi dəkök etibarları ilə sumerlərlə və Ön Asiyanın qədim turanlı xalqları ilə əlaqədardır.

Sumer dilində öküz adı iki müxtəlif ideogramda "Qu, Qud, Ud"və həmçinin bala öküz "Tur-

Ələsgər Siyablı

adının mənası "oğul" deməkdir, ancaq bu sıradan bir oğul yox, Tanrının oğludur. "Ürəten öküz" titulu daşıyan Anunun mixi ideogramı Dinqir, yəni Tenqri şəklində yazılırdı. Tenqri Anın sumer dilində "tur" adlanan hər iki oğlu öküz obrazında təəcəssüm və təsvir olunurlar, Enlil "vəhşi öküz", Enki isə "öküz oğlu öküz"ünvanları daşıyırdılar. Bu baxımdan Tur və turlar dedikdə "ürəten öküz" adlanan Tenqri Anın öküz ünvanı daşıyan oğlanları və onların törəmələri nəzərdə tutulurdu.

Avestada turlar haqqındakı əfsanə və digər İran əfsanə və eposlarında türklərin əcdad eponimi və Turanın ilk hökmdarı kimi təqdim edilən Tur mənşə

Beləliklə, kökünü qədim turanlı öntürklərin əfsanələrinin təşkil etdiyi Avestada turların insanların ilkin başlanğıcı, atası olan öküzdən törəndiyi haqqında rəvayətlər öz əksini tapmışdır.

Oğuz xaqan dastanının uyğur versiyasında yazılmışdır ki, Oğuzun anası Ay xandır, Ayın və Öküzün izdavacından doğulan Oğuzun ayağı öküz ayağı kimi, beli qurd beli kimi, kürəyi samur kürəyi kimi, sinəsi ayı sinəsi kimi idi. Doğuşdan bədəninin malik olduğu qeyri adi əlamətlərə və bənzərliyinə görə də Oğuz adı öküz adı ilə eyniləşdirilir. Öküzlə Ay xaqanın evlənmə hekayətinin başında mavi rəngli bir öküz təsviri verilmişdir. Bu öküz təsviri heç şübhəsiz Oğuz xaqanın atasının təsviridir. Denis Sinor da bu öküz-buğa təsvirinin Oğuzun atasına aid ola biləcəyi fikrini irəli sürür. (Denis Sinor, 2012)

Oğuzun atasının mavi rəng-

Dünya tarixinin Turan dövrü

geniş etimoloji təhlilini vermişdir. Ercilasun Oğuzadının kök etibarları ilə öküz kəliməsinə bağlılığı ilə əlaqədar Bazinin fikirlərini dəstəkləyərək yazır "Mən də dastan qəhrəmanının adı olaraq Oğuzun öküz ilə bir və eyni olduğunu düşünürəm".

(Ahmet Bican Ercilasun, 2015, Səh. 16)

Ə.Ərcilasun Oğuz adının kök etibarları ilə öküz adına bağlılığı haqqında Luis Bazin və Denis Sinorun ondan daha öncə irəli sürdükleri fikirləri dəstəkləyir. Ərcilasunun gəldiyi nəticəyə görə "Qəbilə anlamına gələn və sonradan bir türk boyunun adı olan Oğuz ilə dastan qəhrəmanı Oğuz fərqli kəlmələrdir. Qəbilə anlamındakı Oğuz adının kökü, "oklar", "boyar" anlamındakı ok-uz-dan gəlir. Dastan qəhrəmanı Oğuz adı isə öküz kəlməsi ilə eynidir". (A.B.Ercilasun. 2015, Səh. 19)

Rus-sovet türkoloqu S.P.Tolstov da Oğuz adının öküz anlamı daşdığını yazır. (Tolstov S. P. 1947. №3, Səh. 80.)

Ərcilasunun fikrinə görə dastan qəhrəmanının adı olan Öküz sonrakı zaman kəsiyində transformasiyaya uğrayaraq Oğuz boy adı ilə eyniyyət qazanmışdır.

Oğuz adının etimologiyası haqqında mülahizələr irəli sü-

Qu" şəklində ifadə olunmuşdur. (Halloran J. 1999, Səh. 45)

Sumer dilində Tur sözü bir çox mənalarla yanaşı oğul, kiçik, balaca, bala həm insana, həm də heyvanlara aid termin kimi istifadə olunur. Sumer mifologiyasında tanrı Tur günəş tanrısı Utunun öküzü adlanır.

İlk olaraq sumer dilində öküzü ifadə edən Tur və Qu/Qud və Ud adları dünyanın bir çox dillərinə keçərək vətəndaşlıq qazanmışdır. Bir çox türk dillərində də öküz adı tur şəklində ifadə olunur. Turlar haqqında əfsanə Avestaya və oradan da İran əfsanələrinə Sumer dilindən keçmişdir. Yuxarıdakı bölümlərdə qeyd etdiyimiz kimi Sumerin baş tanrısı Anu göyüzü tanrısı olub öküz obrazında təsvir olunurdu, simvolu öküz idi və başında öküz buyuzu olmaqla təsvir olunurdu və titulu "ürəten öküz" idi. Daha doğrusu "ürəten öküz" adlanan Anu bütün varlığın və o cümlədən də insanların yaradıcısı idi. Oppert və Lenorman da qeyd edirdilər ki, türklərin ulu əcdadı olan Tur

etibarları ilə Sumer mifologiyasına bağlıdır və Tanrı Anın oğlanları ilə əlaqədardır. Tur sözü təkamül oğul sözünü ifadə etdiyi kimi, Turan da "turlar", yəni cəm halda oğullar sözünü ifadə edir.

Ön Asiyanın turanlı xalqlarının mifoloji təsəvvürlərini özündə əks etdirən Avestada Mitra günəş tanrısının istəyi və onun şərəfinə öküzü öldürərək qurban verir və öküzün qanından təbiət canlıları toxumundan isə insanlar yaranır. Öküz ilkin atanı, kişi gücünü, ürəmə, döl və məhsuldarlığı, fiziki gücü və hakimiyyəti təəcəssüm etdirir. Türklərin Avestada və İran əfsanə və eposlarında mifik əcdad eponimi Tur adlanır. Tur sözünün kökü Sumerlərə bağlıdır və oğul anlamı daşımaqla yanaşı bala öküz, gənc öküz kimi mənalar da daşımaqdadır.

Bir çox türk xalqlarında, o cümlədən Qırğız və saqay türklərinin dilində "Tur" sözü həm doğmaq, həm də dana, gənc öküz anlamı daşıyır. (V.V.Radlov, 1998, Səh. 594, 725)

li öküz təsviri onun tanrısal mahiyyəti daşdığına işarədir. Sumer göyüzü tanrısı An başında buynuzlarla öküz surətində təsvir olunur və titulu "ürəten öküz" idi. Mavi rəng göyüzünü və onu təmsil edən Tenqrinin rəngidir. Dastan qəhrəmanı Oğuz da öküz obrazında təəcəssüm olunan Tenqrinin oğludur və doğuşdan atasının əlamətlərini daşıyır.

Öküzün Oğuz xaqanla eyniləşdirilməsi və əcdad kultu mahiyyəti qazanması nəticəsində öküz obrazı bir çox türk boylarının toteminə çevrilmişdir. Öküz və ya buğa qırğız türklərinin də ulu əcdadı və onqonudur.

Aristov yazır ki, oğuz boy adı və Oğuz xan haqqındakı əfsanə qədim türklərin öküz kultu ilə əlaqədardır. Qədimlərdə müxtəlif heyvanlar müqəddəsəşdirilərək türk boylarının onqonlarına çevrilmişdilər. Oğuzların 24 boyundan hər birinin onqonunu bir heyvandan ibarət idi. (Aristov N.A., 2003, Səh. 187)

(ardı gələn sayımızda)